

KAPITALIZAM/DEMOKRATIJA, REPREZENTACIJA

Alpar Lošonc¹
Univerzitet u Novom Sadu

SAŽETAK

Članak se fokusira na odnos kapitalizma i demokracije s posebnim osvrtom na problem reprezentacije u okviru demokratije. U članku se pokušavaju sintetizirati konceptualne dileme i suprotstavljene tendencije, a sastoji se od tri dijela. U prvom dijelu, autor ističe tri različita gledišta o (ne)kompatibilnosti kapitalizma i demokracije, te jedno o irelevantnosti odnosa između kapitalizma i demokracije. U drugom dijelu razmatra se strukturalno-konjunkturalna komplikacija kapitalizma koja proizvodi negativna očekivanja i političke učinke. Povezuju se pomenuta očekivanja o ponavljanju krize iz 2007. s mogućnostima i kontinuitetima različitih protestnih pokreta koji su manifestacija potencijala demokratskog otpora. Konačno, u zadnjem dijelu, autor raspravlja o pitanju reprezentacije iz demokratske perspektive i ističe da su protestni pokreti nastali u vremenu krize, stvarali različite kontra-reprezentativne prakse koje novo problematizuju odnos kapitalizma i demokracije. Demokraciju se ne može „očistiti” od svih heterogenih značenja, ali nas praksa kontra-reprezentacije podsjeća da demokracija još uvijek sadrži potencijal za otpor.

KLJUČNE REČI: kapitalizam, demokracija, kriza, protesti, reprezentacija, kontra-reprezentacija

Kontakt autora:

Alpar Lošonc, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Trg Dositeja Obradovića 6, 21102 Novi Sad, Srbija.

E-pošta: alpar@uns.ac.rs

¹ Rad je napisan kao deo projekta broj 179052: Transformacija socijalnog identiteta Srbije u uslovima krize i njen uticaj na evropske prosvete integracije, koji finansira Ministarstvo za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. Prethodna verzija ovog rada izložena je na Godišnjoj konferenciji Udruženja za političke nauke Srbije (UPNS): „Konflikt. Stabilnost. Demokratija?” 28-29. septembra 2019. u Beogradu.

KAPITALIZAM I DEMOKRATIJA: NESREĆNI BRAK?

Rasprava o vezi između kapitalizma i demokratije je višestruko otežana. Naime, i kapitalizam i demokratija, koji nisu neutralni termini, podležu obnovljenim i žustrim tumačenjima koja se istovremeno i sukobljavaju. Mogli bismo da kažemo da uvek postoji, makar latentna, diskurzivna borba za prisvajanje značenja dotičnih pojmova.

Determinantne su snage kapitalizma opisivali reprezentativni mislioci građanstva kao što su Max Weber, Werner Sombart ili Joseph A. Schumpeter (Karl Marx je inače retko koristio pojam kapitalizma), ali poznata logika „kreativne destrukcije” kapitalizma uslovljava neprestanu dinamiku, tako i shodne promene (barem nekih) njegovih parametara. Mnogo pominjana nedeterminisanost demokratije, koja nekim tumačima daje za pravo da govore tek u odgovarajućim procesualnim terminima („demokratizacija”), te i mnoštvo značenja koja se pripisuju demokratiji, stvara oprečne interpretacije. Jedva treba reći da zjapi prava konceptijska provalija između ovde već pomenutog Schumpetera koji demokratiju tumači kao metod izbora konkurirajućih elita od strane „puka” (Šumpeter 1998, 278, Özveren 2000, Lakomski-Laguerre, Longuet 2004; kritički o tome, Habermas 1982, 150.) ili jednog Jacques-a Rancière-a koji držeći na umu stare projekcije o tome da demokratija mora da referiše o jednakosti u pogledu praktikovanja moći stiže do anarhistički obojene koncepcije u kojoj nema fundamenta za desupstancijalizovanu politiku (Rancière 2005, 42).

No time nismo i iscrpeli sve varijetete poimanja demokratije. Iznimne teškoće definisanja demokratije nas čekaju na svakom koraku; primera radi, Alain Badiou u izrazito kritičkom poimanju demokratiju osuđuje kao leglo konformizma i protiv nje mobilizuje „aristokratizam za sve” (Badiou 2009, 24). Robert Dahl doslovno tvrdi da je „demokratska politika prazna slama”, a ispod nje se locira prava konstitutivna saglasnost koja diktira i „demokratsku praksu” (Dahl 1956, 132).

Ako se kod određenih tumača demokratija preferira kao splet sagledavanja svega onoga šta se čini u ime naroda i povremenih organizovanih izbora („*electio*”), i to na osnovu suda o onima koji reprezentuju narod, kod drugih demokratija oslikava ispoljavanje društva koje upravlja nad sobom posredstvom svojih kolektivno izgrađenih kapaciteta i demokratizacije kolektivne volje. „*Oko*” koje budno kontroliše „elite” protiv delatnog tela koje se očituje u zajednici, razvija pobunu, uzima učešće, objavljuje sebe. Razlike su očite i nepremostive.

Socijal-demokratija je imala ambiciju, naročito posle odustajanja od revolucionarnih ambicija, da izgradi mehanizam usklađivanja između kapitalizma i demokratije. Čak se može reći da je njena sudbina zavisila od uspeha ove harmonizacije. Ali, pitanje je da li je danas moguće reevo-

cirati iznemoglu socijal-demokratsku tradiciju kao momenat navigacije na okeanu današnjosti.

U stvari, zamršenost odnosa između kapitalizma i demokratije se već ogledava u *genezi* njihove relacije: njihov susret je posredovan mnogobrojnim mehanizmima. Demokratija ima antičke korene, njene istorija seže u doba antike, čak i u kontekstu Francuske revolucije o njoj se govori uz referisanje na antičku epohu. Antičko razumevanje demokratije uopšte ne upućuje na brojeve, kao ni na fenomen vladavine većine: kako jedan istraživač tvrdi, demokratijom se naglašavao kapacitet, *potencija* da se nešto realizuje (Ober 2018, 1-9).

U 19. veku postoji čak konfuzija u pogledu termina „demokratije”. Primetno je, recimo, da takvi subjekti kao što su akteri u kontekstu Pariske komune nesigurni u borbeni-polemički potencijal značenja demokratije, mada ne odbacuju dotični pojam, ipak se pozivaju na „republiku”, ili na „narod” (Ross 2009, 101-121). Kapitalizam, međutim, kao društveno-ekonomska formacija nastaje postepeno u modernitetu i to tek od 18. veka (Kocka 2013, 38). I kapitalizam, uprkos izazovima koji su mu upućeni, od svog nastanka pokazuje stanoviti kontinuitet postojanja. Za razliku od toga potvrđivanje (na početku ionako diskriminatorne) demokratije u modernitetu je bilo mnogo trnovitije, popločeno sa kretanjima napred-nazad, čak i sa regresijama, uz činjenicu da su takvi ratovi koji su iziskivali masovne mobilizacije pomerali i okvire demokratije, tako opseg onih koji mogu da glasaju. Demokratija nije ugledala svetlo dana kao funkcionalna derivacija kapitalizma, na protiv, proširivanja opsega demokratije, otklanjanje ekskluzivnih privilegija su iznuđena pritiscima, borbama u konfliktnom prostoru koji omeđuje država, aristokratija, različiti slojevi buržoazija koja je u usponu, i radničke klase. Kompleksnost ne-linearne progresije demokratije se može odmeravati stranputicama dinamike prihvatanja opšteg prava glasa koje danas pogrešno i funkcionalistički izjednačavaju sa uznapredovanjem demokratije (Rosanvallon 1992, 7; Rosanvallon, 1994). Umesto dugotrajnih istorijskih objašnjenja dovoljno je navesti sledeću tvrdnju: „demokratija nije nastala iz pozitivnih tendencija kapitalizma ili iz istorijske slučajnosti, nego iz *protivrečnosti* kapitalizma. Buržoaska demokratija je ostala u životu zahvaljujući elastičnosti kapitalizma što su i liberali i marksisti potcenjivali” (Therborn 1977, 35.).

Sada možemo da se okrenemo tematizaciji strukturalnih (ne)veza između kapitalizma i demokratije. Razlikovaćemo četiri relevantna viđenja pomenutih relacija:

1. postojanje apsolutne kompatibilnosti ili nekompatibilnosti između kapitalizma i demokratije,
2. prepoznavanje rastavne sinteze između kapitalizma i demokratije,

3. temporalizacija kapitalizma i demokratije, odnosno, transformacije njihovih parametara dodavanjem prefiksa „post” („postdemokratija” i „postkapitalizam“),
4. nestajanje važnosti veze između kapitalizma i demokratije usled tendencija koje su spoljne spram njihove relacije.

1. Liberali 18. i 19. veka sumnjiče ne samo jakobinsku projekciju unifikovane volje naroda od strane Rousseau-ovih potomaka, nego izlažu uverenje da ne postoji mogućnost usaglašavanja između logike kapitalizma i demokratije. U ovom pogledu čak je i jedan John Stuart Mill na istoj talasnoj dužini kao i njegove kolege, odnosno naglašavao je izvornu neizmirivost (Therborn, 1977, Charolles 2006, Bonfeld 2013, 233–250). Prenapregnuta ekspanzija demokratije od strane onih koji nemaju svojinsku utemeljenost (uz otvaranje vrata prema onima koji su hendikepirani u pogledu donošenja suda o stvarima zajednice) bi ugrožavala reprodukciju i zamah kapitalizma, pa samim tim i afirmisanje ekonomske racionalnosti. To baca svetlo na činjenicu da se u nekim situacijama predlaže autoritarna kontrola u odnosu na predočeni eksces demokratije od strane liberalno angažovanih mislilaca (Neocleous 2007, 131–149).

Druga strana iste medalje je predviđanje *predodređene harmonije* između kapitalizma i demokratije: naročito ako se demokratija posmatra u vidu izbora elitnih grupacija onda se lako može pronaći harmonična sveza sa kapitalizmom koji se tretira kao decentralizovani sistem ekonomisanja uz perpetuiranje preduzetničkih impulsa (Bernholz 2000, 3–16). Drugačije rečeno, kapitalizam i demokratija idu u paru i to uprkos moguće povremene neumerenosti demokratije: u dugom roku ionako racionalnost kapitalizma preovlađuje. Kontrolisana demokratija – koja se više ne „određuje sadržajem nekoga životnog oblika, a koji izražava poopćive interese svakog pojedinca” (Habermas, *ibid.*), nego samo kao procedura koja znači da puk tek proverava da li je vlada dostojna u odnosu na iskazano poverenje prema njoj – postavljena je kao ko-supstancijalna u odnosu na kapitalizam, čak i uz postojanje povremenih devijacija.

2. Odnos između kapitalizma i demokratije u smislu *rastavne sinteze* (ovaj pojam se mnogo koristi u tradiciji koja se poziva na francuskog filozofa Gilles-a Deleuze-a, ali pojam ima i širu upotrebu, inače, (Colebrook 2010, 79) naznačuje *relativnu* kompatibilnost ili inkompatibilnost između kapitalizma i demokratije, što može da podrazumeva i privremenu stabilnost između dotičnih, inače divergentnih, ali ne i binarnih termina. Shodno tome, uz ponavljanje određenih napetosti dinamika moderniteta je dovela kapitalizam i demokratiju u sintezu, mada je njihov nesiguran balans neprestano ugrožen. Kontingentno je da li se raspaljuje konflikt ili nastaje smirivanje konflikta između kapitalizma i demokratije. Relativna

kompatibilnost ili nekompatibilnost između kapitalizma i demokratije znači da se kapitalizam i demokratija „*istovremeno* mogu međusobno i podupirati i razarati” (ovu formulaciju protivrečnosti upotrebljava, no u kritičkom smislu, Streeck, 2015) i to u pogledu raspoređivanja ekonomskih benefita, socijalizacije i privatizacije istih benefita.

To, nadalje znači da često izneta tvrdnja koja poručuje da su neoliberalni nastrojani teoretičari i neoliberalizam kao takav *apriori* protiv demokratskih matrica ne odgovara stvarnosti. Proglašavati neoliberalizam za nosioca bezrezervne suprotnosti u odnosu na demokratiju pretpostavlja ograničenost sagledavanja.

I u pogledu neoliberalizma (koji je, dakako, pro-kapitalistički *toto coelo*) treba uvažiti momenat pomenute *relativne* kompatibilnosti i nekompatibilnosti. Inače ne bismo mogli objasniti notornu činjenicu da su neoliberalni nastrojani teoretičari priklonjeni određenim formama demokratije, i da oni, potpuno suprotno u odnosu na kritičku lamentaciju o stanju demokratije koju određuje neoliberalizam, slave određene forme mobilizacije demokratske energije. Tako se emfatično kultivišu oblici neposredne demokratije kao npr. referendum i tako se bezrezervno glorifikuje Švajcarska sa shodnim ispoljavanjima demokratije kao paradigmatična (Biebricher 2015, Vanberg, Buchanan, 1989, 49–62, Frey, 1994, 338–342).

Istovremeno, postavlja se pitanje da li u pomenutoj svezi kapitalizam ili demokratiju posmatrati kao „zavisnu” varijablu? Ko koga adresira-izaziva, ko vrši pritisak na koga? (Kocka, Merkel 2014, Keane, 2009).

Po jednoj reprezentativnoj zamisli (Merkel, 2014) postoji markantno razilaženje između kapitalizma i demokratije sledstveno činjenici da su njihove legitimacijske matrice divergentne: nejednako raspoređena svojinska prava na jednoj strani, jednakost političkih prava na drugoj strani podrazumevajući i upućenost na afirmaciju javnih dobara (mogli bismo dodati da i iskustvene studije ubedljivo prezentuju postojanje „*economic elite domination*” spram „*majoritarian pluralism*” (Gilens i Page 2014, Page i Gilens 2017), te snažno potvrđuju izvornu „ne-neutralnu konstelaciju koja proizilazi iz strukture moći u kapitalizmu” (Lošonc, 2018).

Međutim, kapitalizam se ovde ne želi shvatiti apstraktno nego kao izraz određene istorijske konstelacije sa varijabilnim ishodom. Želi se ozbiljno uzeti u obzir da postoji varijabilitet kapitalizma. I tako se strukturalne determinacije kapitalizma natpisuju ili koriguju od strane istorijski određene konfiguracije odnosa između glavnih društvenih snaga. Posleratna konjunktura socijalizovanog kapitalizma, interventna praksa socijalne države je uspostavila makar khrki balans između demokratije (koju podržavaju i društveni subjekti odozdo, kao što su sindikati) i pripitomljenog kapitalizma. Pri tome se poseže za poznatim terminom koji ima poreklo u političko-ekonomskom rezonovanju Karla Polanyi-ja: *utkanost*. Naime,

sa ideologijom samoniklog tržišta, strateškim pospešivanjem deregulacije, ubrzavanjem finansijalizacije kapitalizam je od sedamdesetih godina XX veka upravo izgubio crtu utkanosti sa kojom je još mogao da raspolaže u okviru demokratije koja ima problemski prioritet u stabilizaciji blagostanja. Priželjkuje se *ponovna utkanost* kapitalizma koja bi spasla u međuvremenu oronulu demokratiju.

Odgovarajući na ranije postavljena pitanja, kažemo da je kapitalizam „nezavisna varijabla”, on realizuje pritisak na demokratiju koja se tretira kao „zavisna varijabla”. U svakom slučaju ovde se propagira misao da uprkos strukturalnim divergencijama legitimacijskih praksi postoji istorijski-kontingentna mogućnost balansiranja između kapitalizma i demokratije koja može da služi kao normativna reporna tačka, naročito u sadašnjem trenutku.

No, ovako izvedenoj argumentaciji se mogu uputiti ozbiljne zamerke. Koji bi bio odgovarajući *deus ex machina* mehanizam, odnosno, ko bi ostvarivao podešeni makrodizajn društva sa realizacijom predočenog srećnog balansa između kapitalizma i demokratije? Postoji li uopšte takav makrosubjekat? Osim toga, u kom smislu se može prizivati posleratni period „demokratije blagostanja” ukoliko znamo da su novi talasi globalizacije/mondijalizacije nepovratno izmenili uslove, tako i u pogledu sveze kapitalizma i demokratije? Kako integrisati asimetriju političko-ekonomskih subjekata, konfiguraciju moći između delatnih subjekata kapitalizma u ovaj model? Naime, mada sam model želi da izveštava o varijabilnim ishodima zapravo ne uzima dovoljno dalekosežno u obzir ishode dotičnih konflikata kao određujuću varijablu, odnosno previše je oskudan u pogledu uvažavanja konfiguracije moći (za kritiku Merkela, vidi, Streeck 2015).

Najzad, neizbežno je sledeće pitanje: kako raspravljati o konjunkciji između kapitalizma i demokratije kada znamo da je demokratija „zavisna varijabla”, odnosno, demokratska sazdanost postoji, ali u kapitalizmu?

3. Postoji izvesna komplementarnost između *postdemokratije* i *postkapitalizma*, nije slučajno da ovi pojmovi nastaju simultano. Istovremeno mogle bi se zamišljati i različite kombinacije (*postdemokratija/kapitalizam*, *demokratija/postkapitalizam*, *postdemokratija/postkapitalizam*). *Postdemokratija* (Crouch 2011, 2000, Dahrendorf 2001) označava, da se poslužimo starim terminima, produbljivanje distance između realne i formalne demokratije (time se čak prizivaju neki elementi marksističke kritike buržoaske demokratije). Naime, uprkos dubokim promenama još uvek ostaju određene formalne crte demokratije, ali one ne mogu zaustaviti degradiranje realnog manevarskog prostora demokratskog obrazovanja volje: sledstveno tome, putevi demokratije nužno skreću prema oligarhijskim strukturama u kojima caruje fenomen koji je Habermas nekada nazivao „negativno uspostavljena javnost”. Odnosno, formalno opstojanje

demokratije, kao i ciklično održavani izbori će se upregnuti u tržišnu-oligarhijsku infrastrukturu. Formalnu demokratiju više ne određuje umno izvedena legitimacija koliko inercija sistemskih imperativa reprodukcije kapitala. Pošto se kapitalizam ne izlaže legitimacijskim zahtevima, on se može reprodukovati na osnovu njegove *nezavisnosti* od procesa legitimacije. Najzad usled istrošenosti kritičkih energija pobunjenički potencijal demokratije postaje deo muzealizacije nekadašnjih borbi. Ako je nekada postojala realna opasnost da demokratija bude tlo za „blagostanje bez slobode” (Habermas), sada postoji opasnost erodiranja *i slobode i blagostanja* kao nezamenljivih sastojaka demokratije.

Postkapitalizam se pojavljuje kod onih teoretičara koji uočavaju takve transformacije funkcionisanja kapitalizma koje nas dovode do temporalno nove situacije uz kontinuitet određenih elemenata kapitalizma. Ova dijagnoza se može izvesti iz perspektive robusne kritike o sadašnjem stanju kapitalizma (Posner, Weyl, 2018) (outputi kapitalizma se više ne mogu objašnjavati zaslugom, klasični motivacijski mehanizmi su zastareli, kapitalizam je *per definitionem* monopolistički, demokratija jenjava što pokazuje činjenica da se ljudi okreću autoritetima koji nemaju demokratsku legitimaciju, kao sudovima itd.), ali se može ispisati i kritički-anticipatorno kao nastanak istorijske sekvence iz koje se može nadvladati kapitalizam – iznutra (Mason, 2015, Bastiani, 2019, Kouvélakis, 2008, Srnicek, Williams. 2015). Do postkapitalizma se može doći i tumačenjem nezauzastavljivih tehnoloških tendencija koje menjaju perspektive o ekonomskoj oskudici i o blagostanju, kao i posredstvom interpretacije ekspanzije finansijalizacije, dok predstavljanje postdemokratije kao *signuma* današnjice je standardno kritika regresije demokratije.

4. Promena uslova praktikovanja politike je toliko duboka da demokratija postaje tek iščezavajuća konstrukcija. Čak ni koncept postdemokratije se više ne može opravdati. Shodno tome, ovde isticana rasprava (kapitalizam/demokratija) koja stoji u žiži našeg rada polako, ali sigurno gubi značaj (Esposito, 2019). Biopolitizacija, to jest, dalekosežno involviranje bio-znanja u kanale upravljanja ljudi (umesto figure *demosa* pojavljuje se *bios* kao određujuća kvazi-politička figura), te personalizacija politike koja ukida njene nelične-objektivne dimenzije unosi pometnju u sferu političke subjektivnosti: takve tendencije pomeraju uslove umne samorefleksije i formiranja volje u politici. Umesto njih se promoviše beskrajni niz seksualnih i telesnih razlika, sa odgovarajućim identitetskim obrascima, umesto idejne konfrontacije nameću se transverzalne diferencije koje se haotično ukrštavaju. Staro-evropska demokratska semantika, tako relacije između reprezentanata i reprezentovanih, konvergencija između upravljača i upravljenih, gubi značaj, čak i klasični liberalizam sa pojedincem koji se usredsređuje na sebe da bi upriličavao prepoznate sopstvene interese

se rastače u obnovljenu vitalističku antropologiju: nije više u centru pojedinac koji umno reflektuje o svojoj političkoj poziciji nego se promovišu njegovi antropološki i vitalistički kapaciteti zarad kontinuirane reprodukcije kapitalizma. Reprezentacija postaje insceniranje (*rappresentazione*), suverenitet se pretvara u upravljaštvo, uz odgovarajuće krizne tendencije takvih mehanizama ili organizacija kao što su izbori i partije. Obnovljena i istrajna pozornost građana koju bi mnogi (npr. Rosanvallon i njegova koncepcija kontra-demokratije) želeli da prezentuju kao još uvek postojeći suštinski medijum promenjene demokratske politike ne može da bude reporna tačka, jer upravljaštvo koje se nameće umesto suvereniteta može presudno da strukturira teme i naracije koje se pojavljuju u javnosti. U stvari, trošno je danas govoriti o komunikacijski-dijaloški oblikovanom javnom mnenju, otpada ubeđenje da reprezentativna vlast uspostavlja nove okvire za javnost, i da širi komunikaciju između države i puka.²

Promisli li se ovakva argumentacija do kraja tada dobijamo shemu po kojoj se biopolitizovani kapitalizam održava makar u promenjenom vidu, ali normativna zamisao demokratske republike gubi konture. Biovitalističko upravljanje je u mnogo većoj meri erodiralo demokratske okvire nego što je srozalo kapitalizam, zapravo, samo je afirmisalo vitalističke dimenzije kapitalizma. Prema tome, nerelevantno je potezati čak i pomenutu temporalizaciju koja upućuje na *post*-demokratizaciju (mada se projektuje nužnost jednog novog političkog jezika s one strane klasičnog evropskog pojmovnog registra), jedino večito renoviran kapitalizam ostaje na sceni koji može da funkcioniše i bez oslanjanja na „demokratski leksikon”, odnosno na demokratsko sa-delovanje. Beleži se suton starog koncepta o društvu koje uslovljava svoje sopstvene staze kretanja putem praktikovanja demokratskog oblikovanja političke moći.

STRUKTURALNO-KONJUNKTURALNA KOMPLIKACIJA ODNOSA KAPITALIZMA I DEMOKRATIJE: INTERVALNI PERIOD

Postoji još jedna značajna mogućnost koja uslovljava dodatna značenja u odnosu na svezu kapitalizam/demokratija: radi se o figuri *krize* koja duboko određuje moderno samopoimanje (Gilbert, 2019, 1-25, Roitman, 2014).

Tako se kod nekih teoretičara demokratija postavlja na nivo krize. Po jednoj interpretaciji (Gauchet, 2007, a, b, 2013), koja se potpuno uklapa u obrasce krizne određenosti moderniteta, kriza nije strano telo ni u organizmu demokratije. Tačnije ona je *immanentna* u odnosu na krvotok demo-

2 Ovo bi moglo da bude upereno protiv tzv. doktrinarnog pogleda Guizot-a koji reprezentaciju izričito povezuje sa publicitetom, Rosanvallon, 1992, 159.

kratije. Drugim rečima rečeno, dinamika demokratije postoji tek u oblicima krize. Reč je o tome da se demokratija ne može svesti na poznate sheme kao što je često pominjana figura „suverenost puka”, jer njena kompleksnost, razgranatost prevazilazi svaku reduktivnu koncepciju. Usled toga što se demokratija nadovezuje na liberalno viđenje sveta, ali i na oblike istorijske svesti, ona je *mixtum compositum*, nestabilna konstrukcija koja je podređena recikliranju njenih elemenata posredstvom kriznih mehanizama (istorijski sunovrat demokratije u „totalitarizam” se pojavljuje kao značajan primer u argumentaciji). Utoliko postoji povredivost uslova reprodukcije demokratije, te ona mora da ide putem kriza.

Konsekvenca ovde pomenute koncepcije je da se delegitimiše današnji intenzivni diskurs o krizi demokratije (ili dijagnoza o klizanju demokratije u postdemokratiju) koja se ispoljava u mnogim znacima. Kriza demokratije koja se danas razgllašava kao izuzetna ne čini demokratiju osporenom. Nelagoda zbog stanja demokratije je prenaplašena, raspon mogućnosti prevazilaženja krize još nije iscrpljen: ukoliko je kriza upisana kao imanentni momenat u tkivo demokratije tada se sadašnja konstelacija demokratije u sklopovima kapitalizma ne može smatrati posebnom, nego nužnom fazom u procesima reprodukcije demokratije putem kriza.

Demokratija je ovde opterećena zadatkom da sebe stabilizuje, makar privremeno. No, opasnost ovakve koncepcije je u tome da se kriza demokratije *funkcionalizuje*, da se promene demokratije pokazuju u svetlu funkcionalnih kriznih povezanosti. Određene krize demokratije se odista mogu pokazati kao procesi samoočišćavanja, ali tek *post-festum*. Odnosno, teorija ne može da prejudicira unapred ishode kriza, što se ovde previše konformno predočava.

Ujedno ovde se pojavljuje paralela sa kapitalizmom koji je ciklično isto tako pogođen imanentnim kriznim procesima: doduše, mogli bismo razlikovati i krize u kapitalizmu i krize kapitalizma što povlači za sobom radikaln zahvat antagonističke suštine kapitalizma.

Kriza je uvek „objektivno-subjektivan proces” (Lošonc, Josifidis, 2019) sa mnoštvom različitih mogućnosti i različitih rezultata. Istovremeno, uvek postoji *temporalnost* kriznog toka, i *temporalnost iskustva krize*: sada je uputno govoriti o *projektivnom* ophođenju prema krizi kapitalizma. Ujedno naša hipoteza je da ova *projektivno* artikulisana kriza nadodređuje i kapitalizam i demokratiju. Drugačije rečeno, rasprava o (ne)mogućoj svezi kapitalizma i demokratije se odigrava pod kriznim horizontom. Sada su u raspravi i temelji i kapitalizma i demokratije. Odnosno, nagoveštaj nadolazeće krize uvlači u kolotečinu projekcije i elemente kapitalizma i demokratije – sa nužno neizvesnim ishodima.

Radi se o bitnom preinačenju današnje krizne naracije i retorike u odnosu na istu pre više od deset godina kada je polazišna tačka glavne

struje mišljenja ukazivala na nemogućnost izbijanja krize u kontekstu naučenih lekcija o upravljanju kriznim tendencijama iz prošlosti. Pravnom infrastrukturom regulisani, monetarnom politikom kontrolisani kapitalizam ne može dospeti u krizu koja definitivno postaje element prošlosti. Tako se propagirao usmereni *postkrizni* kapitalizam, uostalom kao i na kraju šezdesetih godina 20. veka.

Ali, danas je percepcija umnogome suprotna jer je ona određena *očekivanjem* sledeće krize, te se svaki negativni znak usporene kapitalističke ekonomije, nagoveštaji nemačke recesije itd. tumače u svetlu krize koja pristiže. Promenom perspektive dolazi u fokus *politički efekat* negativne projekcije: ako je erupcija krize od pre 12 godina bila nenadani događaj, danas ona stoji u perspektivi očekivanja *koja proizvodi značajne političke posledice*. Danas su se mnoge dijagnoze kapitalizma srasle sa prospektivom-profetskom retorikom krize.

Shodno tome, dinamika kapitalizma je praćena svešću o latentnoj entropiji koja bi mogla da bude razornija od pređašnje cezure u kontinuitetu stvaranja ekonomskih benefita kapitalizma. Kriza koja nadilazi *status quo* u pogledu odnosa kapitalizma i demokratije stvara iritiranost kod mnogih tumača (Williams, 2019, Spencer, 2019, Durand, 2019). Zabrinutost za stanje kapitalizma se iskazuje i tamo gde se to ne očekuje (Wolf, 2019, Petalas, van Schie, 2017), zapravo beleži se strah da projektovana kriza („sinhronizovana regresija”, Gopinath, 2019) može da diskredituje dosada postignute istorijske učinke kapitalizma. Čak se može smatrati dodatnim i značajnim simptomom što je uticajni i uspešni analitičar nejednakosti sa svetskom slavom, ekonomista, Thomas Piketty, izoštrio svoje hipoteze koje su zapravo izveštavale o nepomirljivoj suprotnosti između meritokratskog liberalizma i kapitalističkog patrimonijalizma; njegove dijagnoze i projekcije (Piketty, 2019) su danas znatno oštrije nego pre nekoliko godina. Time on izriče ono što mnogi pokazuju kao nepobitni znak derogiranja kapitalizma (Piketty operira sa pojmom hiperkapitalizma i tematizuje problematiku jednakosti kao i „providnost demokratije” u kontekstu krize, vidi naročito poglavlje 13. *ibid*): produbljivanje provalije između liberalizma koji se pouzdao u merodavnost zasluge u pogledu kvalifikacije postignutih tržišnih učinaka i kapitalizma koji sve više postaje određen patrimonijalnim tendencijama. *Odnosno, kapitalizam proždire svoju liberalnu tradiciju.*

Mišljenje iz krize u smislu njene objektivne uslovljenosti je nekad bilo uglavnom rezervisano za različite forme marksizma koje su deklarativno izvlačile teleološko-kritičke poruke iz prepoznavanja kriznih tendencija. Ali, situacija u kojoj se sistematično anticipira kriza kao nadolazeća širi listu onih subjekata koji tematizuju krizu. Kapitalizam koji je bio siguran u sebe uzdrma se kriznim naracijama o sebi.

No ne nameravamo ovde da odmeravamo objektivne mogućnosti izbijanja naredne krize što bi zahtevalo dodatne analitičke napore u pogledu analize postojeće situacije. Držimo plauzibilnim hipotezu po kojoj (eventualna) kriza jeste samo nastavak prethodne (bez obzira kako ćemo je tumačiti, da li kao „veliku recesiju”, „dugu depresiju”, prekomernu finansijalizaciju”, piramidu duga, ekspanziju nejednakosti, ili kako to neki komentatori površno-psihološki tvrde, kao eksces zavisti; iziskivalo bi dodatnu argumentaciju da vidimo šta kapitalizam gura prema krizi), još uvek nerazrešene krize, to jest, izraz odgođenosti razrešenja pomenute krize. To, razume se, destabilizuje razumevanje kapitalizma koji je navodno ovladao svojim sopstvenim kriznim podsticajima i koji je svoju dinamiku učinio raspoloživom u smislu tehnokratskog usmerenja. Osim toga, insistirajući na uvek objektivno-subjektivnim dimenzijama krize nama je bilo stalo do toga da ukažemo na činjenicu da i iščekivanje krize *proizvodi praktične efekte*.

Kriza otvara pukotine i u građi kapitalizma i demokratije, još nam predstoji da sagledamo šta znači tvrdnja o tome da postoji simultano podupiranje i negiranje kapitalizma i demokratije *no sada u kriznom kontekstu*. Minimalistički pojam demokratije podrazumeva praktičnu mobilizaciju značenja jednakosti, mogućnost da se pozivanjem na princip jednakosti i egalitarnu artikulacije volje uzdrma postojeći poredak hijerarhije, odnosi nadređivanja i podređivanja. Ili, ako ćemo se poslužiti maločas već pomenutom tvrdnjom da je demokratija upriličavanje korišćenja određenih kapaciteta onda se može reći da demokratija podrazumeva *potenciju da se dela u ime jednakosti*. Ako je makar deo pojavnosti krize kontinuiranost nejednakosti, o čemu odista izveštavaju mnoga istraživanja ne ostavljajući nikakvu sumnju, onda je sadašnji kontekst ujedno konstelacija koja nudi dodatne impulse za obnovljenu analizu odnosa kapitalizma i demokratije.

REPREZENTACIJA U KONTEKSTU KAPITALIZAM/DEMOKRATIJA

Fenomen reprezentacije, odnosno, „indirektno predstavljanje” se tretira kao unutrašnji aspekt demokratskog problema. Ne slučajno, oni teoretičari koji osmatraju vrtlog današnje krize demokratije ističu i reprezentaciju i to kao deo iste krizne konstelacije. Imenovanje sadašnjeg stanja demokratije kao krizne u najvećem broju slučajeva podrazumeva i kritičko-lamentirajuće tretiranje reprezentacije.

Istovremeno, moramo uvažiti činjenicu da uvlačeći reprezentaciju u analizu dalje komplikujemo našu raspravu. Problem se inače pojednostavljuje ili prostim izjednačavanjem demokratije i reprezentacije, ili tretiranjem pretpostavljene realnosti reprezentativne demokratije: neposredna

demokratije je genuina nerealna, što bi praksi reprezentacije automatski trebalo da dodeljuje opravdanost. Tako se neposrednoj demokratiji pripisuje nemogućnost – uprkos tome što je tako određujuća politička filozofkinja kao Hannah Arendt znala da slavi upravo takve istorijske primere koji su transcendirali okvire reprezentacije. I opravdavanje reprezentacije često znači i odbacivanje volje kao nosećeg političkog momenta (i predlaže se sud kao deliberativni ishod na mestu volje, Chambers 2009, 323–350): s tim se, dakako, ide s onu stranu Rousseau-ove političke filozofije koja je na poznat način odbacila mogućnost reprezentacije volje i stavljala u prednji plan figuru samoprezentacije naroda (Francuz je, znamo, reprezentaciju tretirao kao premodernu pojavu i povezao je politiku sa prezentacijom u smislu toga da politika mora da bude kreativna, te ne sme da ostane u zatvoru reprezentacije koja ništi kreativnost³). Mada, makar da primetimo usput, da poznajemo i takve teoretičare politike koji istovremeno nameravaju da pokazuju angažovanost i u pogledu načela reprezentacije, ali su istrajni i u pogledu uvažavanja značaja participacije građana u javnim stvarima (Mill, 1972, na osnovu: Näsström 2006, vidi i Keane sa predlogom demokratije u smislu monitoringa, 2011, 212–236).

No prinuđeni smo da odnos između demokratije i reprezentacije okarakterišemo ne samo kao „tešku alijansu„ (Pitkin 2004, 335–342) nego i kao relaciju koja je duboko ambivalentna.

Prvo, opet smo upućeni na istorijske momente: nema nikakve prirodne veze između reprezentacije i demokratije. Njihov susret je bio više slučajnog karaktera, zapravo reprezentacija je bila natovarena na leđa demokratiji. Reprezentacija je sadržila u sebi snažne ekskluzivističke-aristokratske momente što je čak kontrastno u odnosu na princip jednakosti koji je ukorenjen u demokratiji. Plebejski orijentisani *Rancière* koji u kritičkom naletu ionako odvajaju demokratiju od svih mogućih juridičko-političkih formi i denaturalizuje demokratiju u smislu toga da ona ne može da ima nikakve „prirodne posledice“, kaže da je „reprezentativna demokratija danas više pleonazam. Ali, nekada je bila oksimoron“ (*Rancière* ibid. 65, drugačije, *Urbinati* 2008, 2004). To znači da demokratija otcepljena od svog prirodnog središta poznaje predstavljanje kao upad stranog tela, ili po tome eo ipso ne postoji demokratska reprezentacija. Jedva treba objašnjavati da ovakva kritika ne pristaje na tezu o konvergenciji između izbora i demokratije, i negira bilo kakvo nastojanje koje izvodi eventualnu oslobađajuću snagu demokratije iz procesa izbora koji može da se finalizira samo kao „metafizika brojeva“ i „vladavina većine“.

Drugo, svakako ima razloga da problematiku reprezentacije posmatramo i u okruženju sadašnjih tendencija. Uistinu, već pomenuti talasi

3 Mada uzmimo u obzir da „Rousseau odbacuje reprezentativnu suverenost ne i reprezentativnu vlast“ (Strong, 2002, 96, vidi, Lorkovic, 2012)

globalizacije su uneli nove momente u odnosu reprezentanata i reprezentovanih. Standardna pitanja teorije reprezentacije (šta je predmet reprezentacijskih praksi, šta se uopšte reprezentuje, da li koncepti, ideologija, interesne motivacije, kakav je odnos između reprezentacije i procesa izbora, odnosno, da li se reprezentacija može ocepiti od izbora što podrazumeva smanjivanje značaja izbornih procedura, ko može legitimno da reprezentuje „narod”, i da govori u „ime naroda”, da li samo oni koji su izabrani proceduralno, itd.) bi se tu iznova morala postavljati, jer dospevaju u izmenjeni kontekst. Drugačije rečeno, dislociranost političkih žarišta unosi novu složenost u praksu reprezentacije. U situaciji kada postoji prostorna udaljenost i distanciranost između pomenutih subjekata njihovi odnosi u najmanju ruku nisu transparentni. Postoji raširena diseminacija reprezentacije, različiti subjekti nastupaju u ime pretpostavljenih. U mnogim situacijama uopšte nije jasno ko koga reprezentuje i na osnovu čega uopšte nalazi za shodno da poseduje pravo reprezentacije (protiv stanovite sumnje spram mogućnosti reprezentacije, teorijski bi se mogla pokrenuti teza koja proglašava reprezentaciju za izvorno konstitutivnom u odnosu na demokratiju u smislu performativnog efekta; tek posredstvom reprezentacije se „suverenost naroda” može uopšte iskusiti; može se pri tome istraživati i dijalektika demokratije i reprezentacije, Näsström, *ibid.*, Näsström, 2014). Posve je razumljiva pojačana zainteresovanost različitih teorija koje se usmeravaju ka ispitivanju *ne-teritorijalno* usidrenih oblika reprezentacije u okvirima zahuktale globalizacije (Saward 2010, Rehfeld 2005, Mansbridge 2003, Dryzek 2000).

Kritičari, međutim, primećuju *opasnosti* takvih tendencija: postojeća transnacionalizacija u stvari skriva mogućnost da se oligarhije lociraju u *ne-teritorijalnim* nišama kod kojih ne postoji nikakvo demokratsko polaganje računa. Tako transnacionalno pozicioniranje ojačava procese depolitizacije. Neki značajni predlozi u pogledu „demondijalizacije” (koji se nikako ne mogu svesti na retrogradne-nacionalističke artikulacije) upravo to imaju na umu, njihova želja je da udahnu život usahnuloj „demokratskoj suverenosti” (Lordon 2014, 51) i to spram transnacionalne reprezentacijske prakse koja podgrejava depolitizaciju demokratije i supstituciju građana sa tehnokratskim ekspertima. Kritički se iznosi ocena da se srozavaju uslovi *političkog obrazovanja volje*: deteritorijalizovana reprezentacijska praksa se predstavlja kao sklop funkcionalnih prinuda kod kojih se nema šta prozreti, i servira se oblik demokratije koja je rasterećena od volje naroda.

Treće, kritika reprezentacije se crpi iz već referisanog problema nejednakosti koje je postala ne samo stalna nego i krajnje zabrinjavajuća za one koji žele da spase kapitalizam „od sebe samog”. Ukoliko demokratija podrazumeva da se realizuje neprekidni rakurs na jednakost, onda se time

pogađa i reprezentacija koja se izlaže denuncijaciji zato što daje potporu procesima oligarhizacije. To da reprezentacija samo pridodaje obrazloženje za ojačanu oligarhiju se shvata kao odlučujući razlog za preispitivanje predstavljanja (Neckel 2014, Neckel 2017, 183–196, Grusky i Weeden 2011, 90–97). Ono što neki teoretičari smatraju da govori u prilog demokratiji, naime, da je ona okvir za balansiranje između moći vlastodržaca i puka, ili da je teren za „refleksivno izborni autoritet”, za „deliberativnu interakciju između vlasti i naroda” (Rosanvallon), ovde se pretvara u suprotnost: dotična balansiranost u stvari skriva oligarhijsko prisvajanje političkog prostora. Tako se objašnjava i učestala skepsa prema elektoralnoj demokratiji koja je očito nemoćna spram ekspanzije nejednakosti, i pojednostavljuje se na sekvencu u sveopštom protoku različitih informacija.

Sada možemo da tvrdimo da u kriznim fenomenima određenom periodu registrujemo mnogo intenzivniju dinamiku otpora nego što to različite melanholične teorije postdemokratije sugerišu. Ponekad nam se čini da su isti pokreti, grupacije otpora samo na ivici događaja, ali iskustveno sagledavanje i registracija raširene dinamike upozorava na oprez u pogledu prebrzog otpisivanja njihovog značaja. Već i činjenica da se ponovo široko tumači logika i domet socijalnih pokreta navodi nas na pomisao da je aktivnost istih pokreta relevantna.

Ujedno, izazvanost reprezentativne demokratije se realizuje mnogobrojnim ispoljenim oblicima otpora u poslednjim decenijama, kao i snažnoj kritičkoj tematizaciji inkluzije i ekskluzije u postojećoj epohi (ovo je jedna selektivna lista: della Porta 2015a, della Porta, 2015b, Schmalz i Weinmann, 2013, Gallas i Nowak, 2013, Cillo i Pradella 2019, Gallas 2016, Nowak 2019, 45.).

Pogledamo li različite nedavne forme otpora onda otpada paralizirajuća dijagnoza o apstinenciji postojećih društvenih subjekata: doduše otpori spram nasilne štednje, biopolitičke i socijalne nejednakosti mobilizuju resurse tek na mikroplanu i (zasada) ne postoji razvijeni alternativni makroscenarij.

Odnosno, dotične, ionako fragmentarizovane, forme otpora ne vode do revolucionarne, koliko do one krize koju je Gramsci svojevremeno nazivao organskom a koja podrazumeva da vladajuće klase još uvek imaju dovoljno rezervnih resursa da lome otpore, i da ih kanališu na način koji odgovara reprodukciji njihove moći. Ali, bilo bi trošno ako bi se ove borbe koje pokreću različiti subjekti (česta optužba da protestuju samo radnici javnih sektora ne odgovara stvarnosti; postoji heterogenost dotičnih subjekata) potcenjivale: novi oblici borbe realizuju dekonstrukciju postojećih formi kolektivnog života i izazivaju egzistentnu konfiguraciju moći. Radikalizacija određenih sindikata, prodornost mikropokreta čak razvija (makar in potentia) uočljive mikropomake prema „ne-kapitalističkim impulsima”

zajedništva (opet navodimo samo selektivno, Zanoni, Contu, Healy i Mir, 2017, 575-588. Bailey 2019, Bailey, Clua-Losada, Huke, & Ribera-Almandoz, 2018).

Kako to istraživanja pokazuju pri razvijanju različitih borbi problem reprezentacije u snažnoj meri izlazi na površinu (Kouvélakis 2019). To jest, kreativnost različitih pokreta neminovno iziskuje da se isti subjekti moraju starati o mogućnostima sopstvene reprezentacije, no i da nastupaju protiv vladajućih formi reprezentacije. Rekli bismo da moraju razvijati forme kontra-representacije u toku rasplamsavanja borbi, pregovaranja sa vlastima i uopšte u toku adresiranja vlasti. Odnosno, isti subjekti nužno moraju da budu kreativni u pogledu stvaranja kontra-reprezentativnih aktivnosti da bi uopšte mogli izneti svoj kritički potencijal (neka se pogledaju različite taktičke i strateške prakse „žutih prsluka” u Francuskoj, *ibid.*).

Da rekapituliramo: postojeća epoha koja sažima u sebi recidive pret hodne i anticipaciju naredne krize, potvrđujući svojevrsnu dijalektiku starih i novih kriznih podsticaja otvara nova poglavlja sveze kapitalizma i demokratije. Ova sveza se sada testira u intervalnom periodu krize sa retrospektivnim i projektivnim aspektima. Situacija potvrđuje široku podzrivost različitih subjekata prema elektoralnoj demokratiji, i uopšte prema uhodanim shemama reprezentacije koje stabilizuju oligarhijsku nejednakost.

Nestabilnost u pojmu demokratije se ne može smiriti, značenjski registar se rasprostire od demokratije kao (državne) vladavine do transregresivnih procesa koji neprestano retematizuju granice između javne i privatne sfere, te ispreplitanja između demokratije i strukturalne logike kapitalizma. Balibar pripisuje otporu konstitutivni status u odnosu na logike demokratije čak ciljajući na anarhistički koncept građanstva, (Balibar 2010, 2016), i aludirajući na činjenicu da u demokratiji uvek mora da postoji borba za ne-vladavinu (no-rule). Kritičari demokratije imaju pred sobom njenu figuru kao vladavine, ali se time se ne iscrpljuje njen dijapazon.

Ne postoji mogućnost da se demokratija očisti od svojih heterogenih značenja. Ipak, praksa kontrarepresentacije (kao predmet traženja od strane pomenutih pokreta) koju smo (makar kratko) maločas opisali i koja je tek u povelju podseća nas na činjenicu da demokratija još uvek sadrži potencijale otpora.

LITERATURA

- Badiou, Alain, 2009, "L' emblème démocratique", in G. Agamben, et al., *Démocratie, dans quel état?* Paris: La fabrique, 15-27.
- Bailey David J. 2019 "Extra-capitalist impulses in the midst of the crisis: perspectives and positions outside of capitalism", *Globalizations*, DOI: 10.1080/14747731.2018.1558816.
- Bailey, David. J., Clua-Losada, M., Huke, N., & Ribera-Almandoz, O. 2018 *Beyond Defeat and Austerity: Disrupting (the Critical Political Economy of) Neoliberal Europe*. London: Routledge.
- Balibar, Étienne. 2016. *Des universels. Essais et conférences*, Paris: Galilée.
- Balibar, Étienne. 2010. *La proposition de l'égaliberté*, Paris: PUF.
- Bastiani, Aaron, 2019. *Fully Automated Luxury Communism A Manifesto*, London: Verso.
- Bernholz, Peter, 2000, "Democracy and capitalism: Are they compatible in the long-run?", *Journal of Evolutionary Economics*, 10: 3-16.
- Biebricher, Thomas, 2015, "Neoliberalism and Democracy", *Constellations*, 22 (2): 255-266, doi: 10.1111/1467-8675.12157.
- Bonefeld, Werner. A. 2013. "Smith and Ordoliberalism: On the Political Form of Market Liberty", *Review of International Studies*, 39 (2): 233-250. doi: 10.1017/S0260210512000198
- Chambers Simone 2009 "Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy?", *Political Theory*, 37(3): 323-50. doi:10.1177/0090591709332336
- Charolles. Valerie 2006 *Le libéralisme contre le capitalisme*, Paris: Librairie Arthème Fayard.
- Cillo Rossana, Lucia Pradella 2019 "Remaking the labour movement in Italy: the revival of strikes at Fiat-Chrysler Automobiles in 2015-17", *Globalizations*, doi: 10.1080/14747731.2018.1558821.
- Colebrook, Claire, 2001, "Disjunctive Synthesis", in A. Parr (ed.), *The Deleuze Dictionary Revised Edition*, Edinburgh.
- Crouch Colin 2000. *Coping with Post-democracy*. London: Fabian Society Pamphlet.
- Crouch Colin, 2011. *The Strange Non-death of Neoliberalism*, London: Polity Press.
- Dahl Robert, 1956. *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dahrendorf Ralph 2001 *Dopo la democrazia. Intervista a cura di A. Polito*. Roma-Bari: Laterza.

- della Porta, Donatella 2015a *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism back into Protest Analysis*. Cambridge: Polity Press.
- della Porta Donatella 2015b. *Anti-austerity Protests in the Crisis of Late Neoliberalism*. Cambridge: Polity.
- Durand Cedric: Le camp progressiste doit se préparer à la prochaine crise financière, <https://www.mediapart.fr/journal/france/270718/penser-avec-marx-aujourd'hui-2-entretien-avec-cedric-durand-le-systeme-financier-tient-parce-qu'il-croit-en?onglet=full10/7/2019>, pristupljeno 10/10/2019.
- Esposito Roberto, 2019, "Postdemocracy and biopolitics", *European Journal of Social Theory*, 22(3): 317-324. Doi:10.1177/1368431019850234
- Dryzek, John S. 2000. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestation*. Oxford: Oxford University Press.
- Frey Bruno, 1994, "Direct Democracy: Politico-economic Lessons from Swiss Experience" *American Economic Review* 84(2): 338-342.
- Gallas, Alexander 2016 "There is Power in a Union: A Strategic-Relational Perspective on Power Resources". In *Monetary Macroeconomics, Labour Markets and Development: Festschrift for Hansjörg Herr*, ed. by A. Truger, F. Hein, M. Heine and F. Hoffer. Marburg: Metropolis.
- Gallas, Alexander, Nowak, Jörg 2013. "Die Streikwelle in Europa ist ein historischer Einschnitt", *Sozialismus*, No. 9: 33-37.
- Gauchet Marcel, 2007, *La démocratie d'une crise à l'autre*, Nantes: Éd. Cécile De-faut.
- Gauchet Marcel, 2007, *La crise du libéralisme*, Paris: Gallimard, Bibl. des sciences humaines.
- Gauchet Marcel, 2013 *La Révolution moderne*, Paris. Folio
- Gilbert, Andrew S., 2019, "The Crisis Paradigm", in A. S. Gilbert, *The Crisis Paradigm, Description and Prescription in Social and Political Theory*, London: Palgrave, 1-25.
- Gilens Martin ,B. I. Page, 2014. Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens, *Perspectives of Politics*, *American Political Science Association*, doi:10.1017/S1537592714001595.
- Gopinath, Gila, 2019, The World Economy: Synchronized Slowdown, Precarious Outlook, https://blogs.imf.org/2019/10/15/the-world-economy-synchronized-slowdown-precariou-outlook/?utm_medium=email&utm_source=govdelivery&fbclid=IwAR21qC1dF2AZAZv1AxSoo-fCiqiGkxm2TzrB_YOqOwEBcwGhT81A3OG4lzY. pristupljeno, 10/16/2019.
- Grusky, David B., Kim A. Weeden. 2011. "Is market failure behind the takeoff in inequality?" in *The Inequality Reader: Contemporary and Foundational Readings in Race, Class, and Gender*, ed by D. B. Grusky, Sz. Szelényi. 2nd edition. Boulder : Westview Press, 90-97.

- Habermas Jürgen 1982, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Zagreb: Naprijed.
- Keane John, 2011, "Monitory Democracy?" in S. Alonso, J. Keane and W. Merkel ed., *The Future of Representative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 212–236.
- Keane, John, 2009, *The Life and Death of Democracy*, New York.
- Kocka Jürgen, 2013, *Geschichte des Kapitalismus*, Verlag C. H. Beck.
- Kocka Jürgen, Wolfgang Merkel, 2014, "Kapitalismus und Demokratie" in: Merkel, Wolfgang (ed.) "Ist die Krise der Demokratie eine Erfindung?", Springer Link: 473-498.
- Kouvelakis Stathis, 2019, "The French Insurgency, Political Economy of the Gilets Jaunes", *New Left Review* 116/117 mar-jun: 75-98.
- Kouvelakis, Stathis, 2008, *Y a-t-il une vie après le capitalisme?*, Sous la direction de Stathis Kouvelakis, Paris: Le Temps de Crises.
- Lakomski-Laguerre Odile, Stéphane Longuet, 2004, "Une approche subjectiviste de la démocratie: l'analyse de J.A. Schumpeter", *Cahiers d'économie Politique*, 2, n° 47: 29-52.
- Lordon Frederic, 2014, *La Malfaçon: Monnaie européenne et souveraineté démocratique*, Paris: Les Liens qui libèrent.
- Lorkovic Edvard Marko, 2012, "The Politics of Presentation: on Badiou as reader of Rousseau", *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, vol. 8, no. 1: 62-77.
- Lošonc Alpar, Kosta Josifidis 2019. *LEFT BETWEEN CRISIS: ANTINOMY OF POWERLESSNESS AND POWER (rukopis pred objavljivanjem)*
- Lošonc, Alpar, 2018. "Evropska unija i tehnokratsko starateljstvo". *Theoria* 2 (6): 7-23.
- Mansbridge Jane 2003. "Rethinking Representation", *American Political Science Review*, 97(4): 515-528. doi: 10.1017/S0003055403000856
- Mason Paul, 2015, *Postcapitalism*, London: Allen Lane.
- Merkel, Wolfgang. 2014. "Is capitalism compatible with democracy?" *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 8 (2): 109-128.
- Mill John Stuart, 1972 "Representative Government", in H.B. Acton (ed.) *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*, London: J.M. Dent & Sons.
- Näsström Sofia 2014, "Democratic Representation Beyond Election", *Constellations* 22 (1): 1-12. doi: 10.1111/1467-8675.12123
- Näsström Sofia, 2006, "Representative Democracy as Tautology, Ankersmit and Lefort on Representation", *European Journal of Political Theory*, 5(3): 321-342. doi:10.1177/1474885106064664

- Neckel Sighard, 2014. "Oligarchische_Ungleichheit_Winner-take-all-Positionen_in_der_obersten_Oberschicht", *Neue Zeitschrift für Sozialforschung*, October, 1(2):51-63 .
- Neckel Sighard, 2017, "Retour vers le futur: la reféodalisation du capitalisme moderne", *Swiss Journal of Sociology*, 43 (1): 183-196. doi: 10.1515/sjs-2017-0009
- Neocleous, Mark 2007 "Security, Liberty and Myth of Balance: Towards a Critique of Security Politics", *Contemporary Political Theory*, 6 (2): 131-149. doi:10.1057/palgrave.cpt.9300301
- Nowak Jörg 2019, *Mass Strikes and Social Movements in Brazil and India, Popular Mobilisation in the Long Depression*, Palgrave Macmillan.
- Ober Joshua, 2008, "The Original Meaning of Democracy: Capacity to do things Not Majority Rule", *Constellation*, 15 (1): 1-9. doi:10.1111/j.1467-8675.2008.00471.x
- Özveren Eyüp, 2000, "Capitalism and democracy at a crossroads: the civilizational dimension", *Journal of Evolutionary Economics*, 10 (1-2): 49-65. doi: 10.1007/s001910050005
- Page, B. M. Gilens, 2017, *Democracy in America? What Has Gone Wrong and What Can Be Done about It*, University of Chicago Press.
- Petalas D. P. , Hein van Schie, P. Hendriks Vetteh, 2017, "Forecasted economic change and the self-fulfilling prophecy in economic decision-making", *PLoS One* 12(3): e0174353.
- Piketty, Thomas, 2019, *Capital et idéologie*, Paris: Seuil.
- Piketty, Thomas 2019 Il est temps de dépasser le capitalisme, <https://www.nouvelobs.com/economie/20190904.OBS17952/thomas-piketty-il-est-temps-de-depasser-le-capitalisme.html>, pristup. 10.9.2019.
- Pitkin Hannah, 2004 Representation and Democracy: An Uneasy Alliance', *Scandinavian Political Studies* 27(3): 335-42. doi:10.1111/j.1467-9477.2004.00109.x
- Posner Eric A. , E. Glen Weyl, 2018, *Radical Markets Uprooting Capitalism and Democracy for a Just Society*, Princeton: Princeton University Press.
- Rancière Jacques, 2000, *La haine de la démocratie*, Paris: La fabrique.
- Rehfeld Andrew 2005 *The Concept of Constituency*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roitman, Janet L., 2014. *Anti-Crisis*. Durham, NC: Duke University Press.
- Rosanvallon Pierre, 1992, *Le sacre de citoyen*, Paris: Gallimard.
- Rosanvallon, Pierre, 1994, "The Republic of Universal Suffrage", In Biancamaria Fontana, ed., *The Invention of Modern Republic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross Kristin, 2009, "Démocratie á vendre", in *Democratie, dans quel etat?*, ibid. 101-121.

- Saward Michael 2010, *The Representative Claim*. New York: Oxford University Press.
- Schmalz, Stefan, Weinmann, Nico. 2013. "Gewerkschaftliche Kampfzyklen in Westeuropa. Die Jahre 1968 bis 1973 und seit 2008/09 im Vergleich". *Supplement der Zeitschrift Sozialismus* 7/8.
- Spencer Michael K, 2019, Next Economic Crisis Looms Large, <https://medium.com/futuresin/next-economic-crisis-looms-large-c80b2d377e4>, How close are we to another financial crisis? <https://www.vox.com/2018/9/18/17868074/financial-crisis-dodd-frank-lehman-brothers-recession>, pristupljeno, 10/10/2019
- Srnicek, Nick, A. Williams. 2015. *Inventing the Future: Postcapitalism and a World without Work*. London: Verso.
- Streeck Wolfgang, 2015, Comment on Wolfgang Merkel, Is capitalism compatible with democracy?, *Zeitschrift für Vergleichende Politische Wissenschaft*, 9 (1-2): 49-60. doi: 10.1007/s12286-015-0232-2
- Strong, Tracy B, 2002, *Jean-Jacques Rousseau: the Politics of the Ordinary*, new edition, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Šumpeter Jozef, 1998, *Kapitalizam, socijalizam, i demokracija*, Beograd: Plato.
- Therborn Göran, 1973, "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", *New Left Review*, 103: 3-41.
- Urbinati Nadia 2004. "Condorcet's Democratic Theory of Representative Government", *European Journal of Political Theory* 3(1): 53-75. doi:10.1177/1474885104038990
- Urbinati Nadia 2008. *Representative Democracy. Principles and Genealogy*. London and Chicago: University of Chicago Press.
- Vanberg Viktor, James Buchanan, 1989, "Interest and Theories in Constitutional Choice," *Journal of Theoretical Politics* 1 (1): 49-62. doi: 10.1177/0951692889001001004
- Williams Alex 2018, Are You Ready for the Financial Crisis of 2019?, *New York Times*, December, 10, 2018. <https://www.nytimes.com/2018/12/10/style/2019-financial-crisis.html>, pristup. 10.10.2019.
- Wolf Martin, 2019, why rigged capitalism is damaging liberal democracy, *Financial Times*, September, 18. 2019. https://www.ft.com/content/5a8ab27e-d470-11e9-8367-807ebd53ab77?fbclid=IwAR3QhDqoqrmhkjYDgw4LaK4CtzowskaWxPVv-S9I_uadedoGFVeeZo, pristup, 10.7.2019.
- Zanoni, Patrizia, A. Contu, St. Healy, R. Mir, 2017, "Post-capitalistic politics in the making: The imaginary and praxis of alternative economies", *Organization*, 24(5): 575 -588. doi:10.1177/1350508417713219

SUMMARY

CAPITALISM/DEMOCRACY, REPRESENTATION

The paper focuses on the relationship between capitalism and democracy, with particular reference to the issue of representation in the framework of democracy. Furthermore, the paper (that attempts to synthesize conceptual dilemmas and analyze conjunctural tendencies) consists of three parts. In the first part, I highlight four different views regarding the compatibility and incompatibility of capitalism and democracy, with the orientations that make this relationship irrelevant. In part two, I discuss the conjunctural crisis tendencies of capitalism that produce negative expectations and produce political effects. I relate these expectations to the recurrence of the crisis that broke out in 2007, and treat the continuity of the various protest struggles that indicate a significant manifestation of the potential of democracy's resistance. Finally, in the last part, I discuss the issue of representation from the perspective of democracy and build on the previous two chapters. I emphasize that the aforementioned movements, the protest groups created by the crisis, were simultaneously developing different counter-representation practices, again problematizing the relationship between capitalism and democracy. There is no way for democracy to be cleansed of its heterogeneous meanings. However, the practice of counter-representation reminds us that democracy still contains the potential for resistance.

Keywords: capitalism, democracy, crisis, protests, representation in democracy, counter-representation